DOI: [https://doi.org/10.35387/ucj.2\(4\).2021.68-74](https://doi.org/10.35387/ucj.2(4).2021.68-74)

ВАЛЕНТИНА ГОРДІЄНКО

КОМУНІКАТИВНИЙ КОМПОНЕНТ ПРОФЕСІОНАЛІЗМУ ВЧИТЕЛЯ-ФІЛОЛОГА

Анотація. Стаття присвячена розвитку комунікативного компонента у процесі розвитку професіоналізму вчителя-філолога, аналізу складових зазначеного компонента і окресленню ефективних шляхів його вдосконалення. Методологічну основу дослідження становлять положення філософії освіти щодо діалектичної єдності процесів навчання, виховання, розвитку і неперервного професійного саморозвитку особистості вчителя-філолога; методологічні принципи системності, науковості, цілісності; положення гуманістичної психології, педагогіки, комунікативної лінгвістики про комунікативну складову розвитку професіоналізму вчителя-філолога. З метою одержання обґрунтованих висновків у процесі розв'язання завдань дослідження використовували комплекс методів: теоретичний аналіз філософських, психологічних, педагогічних, економічних, культурологічних, лінгвістичних, методичних джерел, що дозволив сформулювати вихідні положення дослідження; спостереження, опитування, анкетування, тестування, метод бесіди, інтерв'ювання. Під професіоналізмом вчителя-філолога ми розуміємо особливу властивість систематично, ефективно і надійно виконувати складну педагогічну діяльність у найрізноманітніших умовах. Комунікативний компонент професіоналізму вчителя-філолога полягає у свідомому засвоєнні певної сукупності знань, які є складовими професійного педагогічного мовлення. Це означає практичне й усвідомлене володіння всіма нормами сучасної української літературної мови, наявність знань з професійного мовлення, вміння правильно, переконливо, виважено структурувати власні висловлювання, знання правил культури професійного спілкування. Питання розвитку комунікативного компоненту професіоналізму вчителя-філолога залишається актуальним, оскільки потребує подальших досліджень психолого-педагогічних критеріїв, показників і умов формування цієї складової. Також актуальними залишаються питання щодо розроблення методик по подоланню комунікативних бар'єрів у професійній діяльності як молодих, так і досвідчених учителів.

Ключові слова: вчитель-філолог, професіоналізм, комунікація, професійне спілкування, комунікативна компетентність, комунікативний компонент, комунікативні бар'єри.

COMMUNICATIVE COMPONENT OF TEACHER-PHILOLOGIST PROFESSIONALISM

Abstract. The article is devoted to the development of the communicative component in the process of developing the professionalism of a teacher of philology, analysis of the components of this component and outlining effective ways to improve it. The methodological basis of the study are the provisions of the philosophy of education on the dialectical unity of the processes of learning, education, development and continuous professional self-development of the teacher-philologist; methodological principles of systematization, scientificity, integrity; provisions of humanistic psychology, pedagogy, communicative linguistics on the communicative component of the development of professionalism of a teacher of philology. In order to obtain sound conclusions in the process of solving research problems used a set of methods: theoretical analysis of philosophical, psychological, pedagogical, economic, cultural, linguistic, methodological sources, which allowed to formulate the starting points of the study; observation, survey, questionnaire, testing, interview method, interview. Under the professionalism of a teacher of philology, we understand the special ability to systematically, efficiently and reliably perform complex pedagogical activities in a variety of conditions. The communicative component of the professionalism of a teacher of philology is the conscious assimilation of a certain set of knowledge that are components of professional pedagogical speech. This means practical and conscious mastery of all the norms of modern Ukrainian literary language, knowledge of professional speech, the ability to correctly, convincingly, carefully structure their own statements, knowledge of the rules of culture of professional communication. The question of the development of the communicative component of the professionalism of a teacher of philology remains relevant, as it requires further research of psychological and pedagogical criteria, indicators and conditions for the formation of this component. Issues related to the development of methods for overcoming communication barriers in the professional activities of both young and experienced teachers also remain relevant.

Key words: philology teacher, professionalism, communication, professional communication, communicative competence, communicative component, communicative barriers.

Вступ. Система сучасної підготовки вчителів для української школи зазнає суттєвих змін, що тісно пов'язані зі зміною вимог суспільства до вчителя. Українські ре-

лії вимагають не лише формування висококласного фахівця, а й багатогранної особистості, носія історико-культурних, мовленнєво-комунікативних цінностей. Саме педагог є основним фігурантом впровадження численних інновацій, а для реалізації поставлених перед ним завдань учитель повинен володіти високим рівнем професіоналізму.

Аналіз сучасного стану дослідження видів професійної компетентності вчителя-філолога дає підстави для виокремлення вагомих компетенцій та видів професійної компетентності вчителя-філолога, а саме: педагогічної, психологічної, культурологічної, комунікативної, методичної, інформаційної.

Критерієм оцінювання професіоналізму вчителя-філолога є не лише система сформованих предметних компетенцій, а й комунікативна складова, що відображається в інтелектуальній, інформаційній, суспільно-політичній та особистісній сферах. Треба враховувати, що на сучасному етапі розширюються функції вчителя-філолога, пов'язані з його пошуковою, науково-дослідницькою, соціальною, культурно-просвітницькою діяльністю.

Актуальність зазначеної проблеми зумовлена також тим, що рівень розвитку комунікативного компонента професіоналізму вчителів впливає на розвиток особистості та творчої індивідуальності учнів, на зростання рівня їх самооцінки, формування ціннісних орієнтацій, а також на ефективність педагогічної взаємодії всіх учасників навчально-виховного процесу.

Думка про провідну роль комунікативної складової професіоналізму вчителя підкреслюється в низці досліджень психолого-педагогічного характеру, зокрема у працях І. Зязюна, В. Кан-Калика, О. Леонтьєва, Г. Лещенко, Є. Рогова та ін., зокрема особливостям формування професійного мовлення майбутніх учителів присвячені дослідження Л. Мацько, Л. Головатої, Л. Лучкіної, О. Семеног, В. Тарасенко та ін.

Мета дослідження – аналіз особливостей комунікативного компонента професіоналізму вчителів-філологів та пошук ефективних шляхів розвитку вказаного компонента.

Теоретичні основи та методи дослідження. Методологічну основу нашого дослідження становлять положення філософії

освіти щодо діалектичної єдності процесів навчання, виховання, розвитку і неперервного професійного саморозвитку особистості вчителя-філолога; методологічні принципи системності, науковості, цілісності; положення гуманістичної психології, педагогіки, комунікативної лінгвістики про комунікативну складову розвитку професіоналізму вчителя-філолога. Теоретичну основу дослідження становлять висновки і положення щодо гуманізації освіти (Г. Балл, С. Гончаренко, І. Зязюн та ін.); теорії неперервної професійної освіти (А. Лігоцький, Л. Лук'янова, Н. Ничкало, Л. Хомич та ін.); теорії мовленнєвої діяльності (Л. Виготський, П. Гальперин, М. Жинкін, І. Зимня, О. Леонтьєв); сутності і структури професійного мовлення (М. Дороніна, С. Дорошенко, І. Зимня, О. Михайлова та ін.); спілкування та його ролі у формуванні особистості (Г. Васянович, В. Кан-Калик та ін.); організації процесу навчання мови у вищій школі (О. Біляєв, І. Дроздова, Л. Мацько, М. Пентиліук, О. Семеног, Т. Симоненко, Л. Струганець та ін.).

З метою одержання обґрунтованих висновків у процесі розв'язання завдань дослідження використовували комплекс методів: теоретичний аналіз філософських, психологічних, педагогічних, економічних, культурологічних, лінгвістичних, методичних джерел, що дозволив сформулювати вихідні положення дослідження; спостереження, опитування, анкетування, тестування, метод бесіди, інтерв'ювання.

Виклад основного матеріалу. З метою здійснення аналізу мовленнєвого компонента професіоналізму вчителів-філологів окреслимо сутність поняття «професіоналізм», з'ясуємо його особливості.

Питання професіоналізму і професійної компетентності, як складової професійної кар'єри, останнім часом стали предметом уваги Є. Клімова, А. Марковой, Л. Мітіної, М. Прянїжнікова, Ю. Поварєнкова. Але в більшості випадків дослідники обмежуються вивченням набору професійно важливих якостей, їхнього формування і оцінки

Аналіз науково-педагогічних першоджерел показує, що вивчення феномена професіоналізму вчителя та науково-практична розробка цієї проблеми в педагогіці почалося відносно нещодавно, тобто на рубежі ХХ–ХХІ ст. Аналіз словників і довідково-енциклопедичних видань показав,

що до недавнього часу поняття «професіоналізм» у них частіше всього відсутнє. У кращому разі воно замінювалося словами, близькими за значенням. Від аналізу педагогічної літератури останніх років складається враження, що поняття «професіоналізм» є сучасним тлумаченням традиційно вживаних понять «майстерність» та «кваліфікація».

В українській педагогічній науці термін «професіоналізм» ще не утвердився остаточно і продовжує науково розвиватися та уточнюватися. Визначення професіоналізму вчені І. Зязюн і Г. Сагач подають таким чином: «Професіоналізм особистості – достатній для творчого вирішення задач професійної діяльності рівень розвитку професійної культури і самосвідомості» (Зязюн & Сагач, 1997). І. Зязюн, уточнюючи сутність професіоналізму педагога, визначає його як поєднання професійної культури та професійної самосвідомості, що дозволяє педагогу на високому рівні здійснювати професійну діяльність (Зязюн, 2008). Сучасна професійна діяльність учителя, на його думку, характеризується різноманітністю контекстів використання знань, комплексним характером педагогічних ситуацій, які вимагають системності та інтеграції знань і педагогічних умінь. Учена Н. Гузій, досліджуючи історико-методологічні та теоретичні аспекти педагогічного професіоналізму, визначає професіоналізм педагогічної діяльності як процес реалізації продуктивної практичної і психічної (зовнішньої і внутрішньої) активності вчителя-вихователя-викладача, що характеризується рефлексивністю управління педагогічними процесами, поліфункціональністю педагогічної діяльності, цілісністю та повнотою її психологічної структури як єдності мотиваційно-орієнтаційного (культура педагогічного цілепокладання), змістово-ставленнєвого (культура суб'єкт-об'єктної педагогічної взаємодії), технологіко-виконавчого (культура здійснення) та результативно-коригуючого (культура оцінювання) компонентів (Гузій, 2004).

Дослідниця подає характеристику професіоналізму вчителя як соціально-педагогічного явища та психолого-педагогічного феномена. Тобто, професіоналізм розглядається нею з одного боку як соціально зумовлена система загальнопрофесійних і спеціально-предметних вимог, що відби-

вають норми та цінності культури професійно-педагогічного середовища, а з іншого – як індивідуальна проєкція еталонів і норм педагогічної культури суспільства, що є складним динамічним багатоступеневим інтегрованим утворенням. Н. Гузій (2004) пропонує модель педагогічного професіоналізму – авторську концептуальну схему опису високої якості професійної праці вчителя в єдності діяльнісних і особистісних сутнісних сторін, що представлена системою інтегративних характеристик мотиваційного, когнітивного, афективного, конативного компонентів та їх системоутворюючих чинників.

Ретроспективний теоретичний аналіз вітчизняної та зарубіжної літератури, результатів досліджень педагогічної практики дає можливість визначити професіоналізм як інтегровану якість, вважаючи, що це результат інтенсивної довготривалої педагогічної діяльності, і вона, як результат, передбачає високий рівень продуктивності праці.

У сучасному трактуванні професіоналізм діяльності – це якісна характеристика суб'єкта діяльності, яка відображає високу професійну кваліфікацію та компетентність, різноманітність ефективних професійних умінь і навичок, володіння сучасними алгоритмами та способами розв'язання професійних завдань, що дозволяє здійснювати діяльність з високою продуктивністю. Професіоналізм особистості – це якісна характеристика суб'єкта праці, яка відображає високий рівень розвитку професійно важливих якостей, особистісно-ділових якостей, акмеологічних складових професіоналізму, адекватний рівень домагань, мотиваційну сферу та ціннісні орієнтації, що спрямовані на прогресивний розвиток фахівця.

Під професіоналізмом вчителя-філолога ми розуміємо особливу властивість систематично, ефективно і надійно виконувати складну педагогічну діяльність у найрізноманітніших умовах. У понятті «професіоналізм» відбивається такий ступінь оволодіння людиною психологічною структурою професійної діяльності, що відповідає існуючим у суспільстві професійним стандартам і об'єктивним вимогам. Для досягнення професіоналізму вчителю необхідно сформувати відповідні здібності, бажання і характер, готовність постійно вчитись і

удосконалювати свою майстерність. Поняття професіоналізму не обмежується лише характеристиками професійної майстерності, це і специфічний світогляд людини.

До суб'єктивних критеріїв оцінки рівня професіоналізму сучасні вчені включають: професійно важливі якості; професійні знання, уміння і навички; професійну мотивацію; професійну самооцінку і рівень домагань; здатності до саморегуляції; особливості професійної взаємодії, а також ті, що відбивають специфіку професії вчителя.

На нашу думку, не варто применшувати і роль комунікативного компонента у розвитку професіоналізму вчителів, а особливо вчителів-філологів. Комунікативний компонент полягає у свідомому засвоєнні професійно-мовленнєвих і культурологічних знань. Це означає практичне й усвідомлене оволодіння всіма нормами сучасної української літературної мови, наявність знань з професійного мовлення, норм професійної культури та основних прийомів професійного спілкування.

Саме цей компонент передбачає знання норм сучасної української літературної мови (орфоепічних, орфографічних, граматичних, лексичних, пунктуаційних, синтаксичних); знання професійної термінології; знання особливостей побудови текстів різних стилів; знання невербальних засобів спілкування; знання риторичних законів; знання психології професійного педагогічного спілкування тощо.

Вчитель-філолог має бути взірцевим користувачем української мови, який не має права на мовні помилки; вербальні засоби, якими послуговується вчитель-філолог, стають показником його справжньої інтелектуальної лінгвістичної культури. Педагог під час виконання своїх безпосередніх обов'язків виступає в різних комунікативних ролях, тому комунікативний компонент має стати системоутворюючим у розвитку професіоналізму вчителя.

Комунікативний компонент виявляється у свідомому спілкуванні між людьми (міжособистісний досвід), що формується й актуалізується в умовах безпосередньої людської взаємодії, тобто важливою є здатність вчителя будувати власну мовленнєву поведінку відповідно до реальних ситуацій спілкування, передусім професійного.

Сучасний учитель-філолог має бути повноцінною професійною особистістю, яка володіє не лише системою спеціальних знань, умінь і навичок, а й здатністю діяти в конкретній життєвій ситуації, будувати комунікацію з іншими людьми, здійснювати нормативну мовленнєву діяльність. Останнє передбачає наявність умінь адекватно висловлюватись і адекватно розуміти сказане та прочитане. Тому вчитель-філолог повинен мати уявлення про комунікативні наміри учасника комунікативної ситуації і способи мовного вираження його задуму, а також про закономірності вживання мовних одиниць в усному та писемному мовленні.

Комунікативний компонент професіоналізму вчителя-філолога полягає у свідомому засвоєнні певної сукупності знань, які є складовими професійного педагогічного мовлення. Це означає практичне й усвідомлене володіння всіма нормами сучасної української літературної мови, наявність знань з професійного мовлення, вміння правильно, переконливо, виважено структурувати власні висловлювання, знання правил культури професійного спілкування.

Нами виокремлено спеціальні вимоги до комунікативного компоненту професіоналізму вчителя-філолога. По-перше, це ґрунтовна теоретична підготовка з питань викладання: знання лінгвістичної та літературознавчої термінології, теоретичних основ та сучасних досягнень мовознавства й теорії літератури, знання методичних засад викладання мови та літератури в школі.

По-друге, це спеціальні комунікативні вміння: володіти технікою мовлення та читання, тобто тонове (висота, сила, гучність тощо) та обертонове (темброве) звучання, мелодика мовлення (інтонація, темп), адаптувати лінгвістичний матеріал з урахуванням віку учнів, продукувати навчальний текст, цілевідповідно добирати матеріал з урахуванням дидактичних та виховних завдань, володіти монологічною та діалогічною формами мовлення, технікою ведення дискусії, здійснювати різні види аналізу текстів усіх стилів, використовувати лексичні, синтаксичні, стилістичні засоби мовленнєвої виразності (художні засоби), що репрезентують красу і багатство мови, вдосконалювати комунікативні яко-

сті мовлення: правильність, точність, логічність, ясність, чистоту, образність, багатство, різноманітність мови, доречність, доступність, достатність, стислість, змістовність, емоційність, естетичність, дієвість, вдосконалювати власні риторичні навички, знаходити й виправляти недоліки та помилки у висловлюваннях, редагувати власне та чуже мовлення, оцінювати висловлювання (усні, письмові) різних стилів, типів і жанрів з урахуванням змістової правильності мовлення, лінгвістичних та екстралінгвістичних особливостей, оцінювати комунікативну діяльність учнів та свою власну, постійно підвищувати рівень комунікативного самоконтролю, володіти комунікативно-імпровізаційними навичками, розвивати творчі здібності та креативне мислення.

Доцільно наголосити, що у розвитку комунікативного компоненту вчителів-філологів повинна бути представлена як нормативна тенденція (засвоєння соціально заданих норм та взірців), так і особистісно-творча, що передбачає реалізацію індивідуальних особливостей мовлення в процесі спілкування. Таким чином, комунікативна діяльність вчителя має підпорядковуватись загальним цілям педагогічної комунікації і, водночас, врахувати індивідуальні особливості мовлення вчителя, що проявляються на рівні лексики, стилістики, граматики, добору мовних засобів та динаміки їх використання.

Виходячи з вищевикладеного, пропонуємо наступні складові розвитку комунікативного компонента: комунікативний потенціал – іманентні від народження задатки людини до спілкування із собі подібними, її суб'єктний потенціал, комунікативна компетентність – набутий досвід спілкування людини в процесі її соціальної взаємодії, соціально-комунікативна активність – комунікативно-виконавча майстерність особистості в процесі життєдіяльності, що передбачає здатність людини до самостимуляції, саморегуляції та самокорекції у спілкуванні та несе в собі потенціал впливу на інших (Дрозд, 2012).

Ефективний розвиток комунікативного компонента можливий, на нашу думку, при дотриманні наступних методологічних принципів: поєднання науковості та практичної доцільності, забезпечення наступності вузівської та післядипломної профе-

сійної підготовки на етапі соціальнопедагогічної адаптації молодих вчителів та використання сучасних наукових досягнень вчителями-практиками; інтеграція педагогічної діяльності і неперервного навчання; оптимального поєднання групових та індивідуальних форм роботи; проблемність та ситуативність змісту навчання, цільову спрямованість, системність, випереджальний характер та прогностичність відповідно до суспільних вимог; взаємозв'язок та взаємообумовленість мисленнєво-мовленнєвої діяльності; розвиток мовлення особистості як лінгвістичний, соціокультурний та психологічний феномен; здатність до саморозвитку і самовдосконалення як критерій ефективної навчальної взаємодії.

Наголосимо також, що існують певні труднощі спілкування вчителів, тобто комунікативні бар'єри, що ускладнюють процес сприйняття учнями навчальної інформації, заважають їх пізнавальній діяльності, формуванню як гармонійних особистостей, унеможливають адекватні поведінкові реакції тих, хто навчається. Серед факторів, що спричиняють виникнення бар'єрів комунікації, фахівці називають такі групи: особистісні: невпевненість у собі, замкнутість, нерішучість, безініціативність, залежність від зовнішніх обставин та оцінок; фізичні: неправильна організація фізичного простору, що зумовлює ізолюваність учителя від учнів; соціально-психологічні: поганий контакт із учнями, невпевненість у своїх знаннях і вміннях. (Паршук & Круглова, 2015)

Нам імпонує також думка Н. Волкової (Волкова, 2006), яка вважає, що бар'єр спілкування зумовлений домінуванням рольової позиції того, хто вчить. На думку дослідниці, невміння долати ці бар'єри, як правило, призводить до зниження ефективності навчального процесу. Ми переконані, що вчитель має спрямовувати власний комунікативний вектор на вибудовування діалогічної взаємодії, оскільки саме вона формує основу продуктивного навчання.

Серед комунікативних бар'єрів, які виникають у професійній діяльності вчителя, можна також виділити ситуативні, контрсугестивні, тезаурусні та інтракційні. Ситуативні бар'єри виникають при бажанні вчителя і учня відмежуватися один від одного фізично або морально в силу певного ситуативного конфлікту. Шляхом подо-

ланню такого виду бар'єрів є усвідомлення необхідності вирішення конфліктів у процесі навчання на стадії їх виникнення, не допускаючи стадії загострення. Недовіра учня до вчителя, взаємна байдужість, відсутність почуття гумору, негативні риси характеру викладача і студента, конформізм, відсутність спільної мети сприяють появі контрсугестивних бар'єрів спілкування. Постійна робота над самовдосконаленням і особистою врівноваженістю, обмеження імперативізму з боку вчителя допоможуть уникнути виникненню таких бар'єрів. Тезаурусні бар'єри зумовлені відсутністю навичок вибору доцільних лексичних і стилістичних засобів спілкування. Вчитель-філолог повинен бути зацікавлений створенням установок на оволодіння правильним літературним мовленням у всіх ситуаціях спілкування, розвитком таких комунікативних якостей, як правильність (відповідність акцентологічним, орфоепічним, граматичним, пунктуаційним та іншим нормам сучасної літературної мови), зрозумілість, точність висловлювання, доречність (логічність, переконливість, спонукальність), багатство (різноманітність мовленнєвих засобів), виразність (образність, емоційність, яскравість), чистота (недопустимість жаргонізмів, вульгаризмів і просторічних слів), лаконічність; володіння невербальними засобами спілкування (мімікою, жестами, правилами членування мовного потоку, темпом мовлення, тембром голосу) тощо (Гордієнко, 2020).

Науковці (В. Кан-Калік, Н. Кічук, І. Когут, О. Леонтьєв, В. Лозова, А. Троцько) розробили систему вправ, які, з одного боку, мають на меті практичне оволодіння майбутніми вчителями технікою й технологією педагогічної комунікації, а, з іншого, – системою спілкування в конкретній педагогічній ситуації. До першої групи автори відносять вправи, що спрямовані на розвиток техніки та логіки мовлення, міміки та пантоміміки,

м'язової свободи в педагогічній діяльності: «майстерність переконуючого впливу», «вміння слухати», «катастрофа у пустелі», «без маски» (Лозова, 2011).

Друга група включає вправи, які сприяють розвитку педагогічної уяви, інтуїції, навичок педагогічної імпровізації (Edge & Garton, 2012): педагогічні задачі та педагогічні ситуації комунікативного спрямування (Когут, 2015). Особливу роль у формуванні комунікативного компонента вчителів-філологів налагоджувати взаємини з учнями та здійснювати виховний вплив ми надаємо вирішенню педагогічних ситуацій-вправ комунікативного спрямування, що дають можливість учителям прогнозувати та моделювати власну поведінку, сприяють розвитку їх рефлексивних здібностей.

Висновки. Проблема розвитку професіоналізму вчителя-філолога була і залишається актуальною, оскільки поняття «професіоналізм» набуває в сучасній системі освіти домінуючого характеру й потребує обґрунтування як наукова проблема. Професійно-педагогічна комунікація виступає невід'ємним компонентом діяльності кожного вчителя, а особливо вчителя-філолога. Комунікативний компонент, який виявляється у свідомому спілкуванні між людьми і формується в умовах безпосередньої людської взаємодії, є важливою складовою професіоналізму вчителя-філолога, що полягає у вмінні будувати власну мовленнєву поведінку відповідно до реальних ситуацій спілкування, передусім професійного. Проте питання розвитку комунікативного компоненту професіоналізму вчителя-філолога залишається актуальним, оскільки потребує подальших досліджень психолого-педагогічних критеріїв, показників і умов формування цієї складової. Також актуальними залишаються питання щодо розроблення методик по подоланню комунікативних бар'єрів у професійній діяльності як молодих, так і досвідчених учителів.

ЛІТЕРАТУРА

- Вовк, М., Сотська, Г., Філіпчук, Н., Грищенко, Ю., Соломаха, С., Султанова, Л., & Гомеля, Н. (2019). *Технології професійного розвитку педагогів в умовах формальної і неформальної освіти: практичний посібник*. Київ: Талком. (Vovk, M., Sotska, H., Filipchuk, N., Hryshchenko, Yu., Solomakha, S., Sultanova, L., & Homelia, N. (2019). *Tekhnologhii profesiinoho rozvytku pedahohiv v umovakh formalnoi i neformalnoi osvity: praktychnyi posibnyk*. Kyiv: Talkom).
- Волкова, Н. (2006). *Професійно-педагогічна комунікація: навчальний посібник*. Київ: Академія. (Volkova, N. (2006). *Profesiino-pedahohichna komunikatsiia: navchalnyi posibnyk*. Kyiv: Akademiia).

- Гордієнко, В. (2020). Шляхи подолання комунікативних бар'єрів у професійній діяльності викладачів закладів фахової передвищої освіти. *Науково-методичне забезпечення професійної освіти і навчання: збірник матеріалів XIV звітної Всеукраїнської науково-практичної конференції* (с.165—176). Київ. (Hordiienko, V. (2020). Shliakhy podolannia komunikatyvnykh barieriv u profesiinii diialnosti vykladachiv zakladiv fakhovoi peredvyshchoi osvity. *Naukovo-metodychne zabezpechennia profesiinoi osvity i navchannia: zbirnyk materialiv XIV zvitnoi Vseukrainskoi naukovo-praktychnoi konferentsii* (s.165—176). Kyiv).
- Гузій, Н. (2004). *Педагогічний професіоналізм: історико-методологічні та теоретичні аспекти: монографія*. Київ: НПУ ім. М.П. Драгоманова. (Huzii, N. (2004). *Pedahohichnyi profesionalizm: istoryko-metodolohichni ta teoretychni aspekty: monohrafiia*. Kyiv: NPU im. M.P. Drahomanova).
- Дрозд, Т. (2012). Мистецтво педагогічної комунікації. *Сучасні інформаційні технології та інноваційні методики навчання в підготовці фахівців: методологія, теорія, досвід, проблеми* (с. 29–33). Київ. (Droz, T. (2012). *Mystetstvo pedahohichnoi komunikatsii. Suchasni informatsiini tekhnolohii ta inno-vatsiini metodyky navchannia v pidhotovtsi fakhivtsiv: metodolohiia, teoriia, dosvid, problemy* (s. 29–33). Kyiv).
- Зязюн, І., & Сагач, Г. (1997). *Краса педагогічної дії: навчальний посібник*. Київ: Українсько-фінський інститут. (Ziazun, I., & Sahach, H. (1997). *Krasa pedahohichnoi dii: navchalnyi posibnyk*. Kyiv: Ukrainsko-finskyi instytut).
- Зязюн, І. (2008). *Філософія педагогічної дії: монографія*. Черкаси: Вид. від. ЧНУ імені Б. Хмельницького. (Ziazun, I. (2008). *Filosofiiia pedahohichnoi dii: monohrafiia*. Cherkasy: Vyd. vid. ChNU imeni B. Khmelnytskoho).
- Когут, І. (2015). *Формування професійно-педагогічної комунікативної компетентності майбутнього вчителя*. (Дис. канд. пед. наук). Полтавський національний педагогічний університет імені В.Г. Короленка, Полтава. (Kohut, I. (2015). *Formuvannia profesiino-pedahohichnoi komunikatyvnoi kompetentnosti maibutnoho vchytelia*. (Dys. kand. ped. nauk). Poltavskyi natsionalnyi pedahohichnyi universytet imeni V.H. Korolenka, Poltava).
- Лозова, І. (2011). *Хрестоматія з педагогіки вищої школи*. Харків: Віровець А. П. «Апостроф». (Lozova, I. (2011). *Khrestomatiia z pedahohiky vyshchoi shkoly*. Kharkiv: Virovets A. P. «Apostrof»).
- Паршук, С., & Круглова, Н. (2015). Педагогічна комунікація як складова професійної ідентичності майбутніх учителів початкової школи. *Педагогічні науки: теорія, історія, інноваційні технології*, 5, 318-325. (Parshuk, S., & Kruhlova, N. (2015). *Pedahohichna komunikatsiia yak skladova profesiinoi identychnosti maibutnykh uchyteliv pochatkovoi shkoly. Pedahohichni nauky: teoriia, istoriia, innovatsiini tekhnolohii*, 5, 318-325).
- Семенов, О., & Вовк, М. (2016). *Академічна культура дослідника в освітньо-культурному просторі університету: монографія*. Суми: Вид-во СумДПУ імені А. С. Макаренка. (Semenoh, O., & Vovk, M. (2016). *Akademichna kultura doslidnyka v osvitno-kulturnomu prostori universytetu: monohrafiia*. Sumy: Vyd-vo SumDPU imeni A. S. Makarenka).
- Edge, J., & Garton, S. (2012). *From Experience to Knowledge in ELT*. Oxford: Oxford University Press
- Sultanova, L., Hordiienko, V., Romanova, G., & Tsytsiura, K. (2021) Development of soft skills of teachers of Physics and Mathematics. *Journal of Physics: Conference Series (ICon-MaSTEd 2020) 15-17 October 2020, Kryvyi Rih, Ukraine*. URL: <https://iopscience.iop.org/article/10.1088/1742>

Валентина Гордієнко, кандидат педагогічних наук, вчений секретар Відділення професійної освіти і освіти дорослих Національної академії педагогічних наук України.

Valentyna Hordiienko, PhD in Pedagogy, Scientific Secretary of the Department of Vocational and Adult Education, National Academy of Educational Sciences of Ukraine

E-mail: gordienko.v.p.79@ukr.net
ORCID ID 0000-0003-4939-9027

Received: 26.11.2021
Accepted: 10.12.2021